

АННОТАЦИЯ
диссертационной работы на соискание степени доктора
философии (PhD) по специальности «Б011400 – История» на тему
«Аграрный вопрос в Казахстане в конце XIX – начале XX веков и его
отражение в курсе “История Казахстана”»
Белоус Светланы Геннадьевны

Описание исследовательской работы. Диссертационное исследование посвящено комплексному изучению аграрного вопроса в истории Казахстана в конце XIX– начале XX веков и проблемам обновления содержания и методики преподавания этой тематики на современном этапе развития казахстанского общества.

Актуальность темы исследования. На современном этапе казахстанское общество нуждается в утверждении ценностей, общечеловеческих идеалов и ориентиров, способствующих его духовно-нравственному подъему. Одну из определяющих ролей в этом играет историческое образование граждан государства. Значительный общественный интерес к прошлому Казахстана предполагает способность исторической науки дать ответы на наиболее сложные вопросы истории страны. Одним из таковых является аграрный вопрос. В этой связи необходима особенно тщательная проработка проблем, связанных с изучением землевладения и землепользования, на основе которых складывались аграрные отношения в Казахстане в конце XIX – начале XX веков.

В отмеченный период аграрный вопрос в казахской степи проявился с особой остротой. Это определяется рядом причин, прежде всего, переселением крестьян из центральных губерний Российской империи и изъятием для них земель из пользования коренного населения, сокращением земельных наделов казахов, а, следовательно, ломкой традиционной системы землепользования. Другим следствием этой политики стал вынужденный переход казахов от кочевого скотоводства к оседлому образу жизни. Демографическая ситуация в крае также изменилась под влиянием социально-экономических преобразований. Земельный вопрос долгое время был камнем преткновения в казахской степи и требовал скорейшего разрешения. Политика Петербурга в отношении территории Казахстана заключалась в полной интеграции населения региона в политическую и социально-экономическую структуру империи. Посильную помощь в этом должно было оказать аграрное освоение казахских степей во второй половине XIX – начале XX вв. Изучение влияния переселенческой политики Российской империи на процесс видоизменения аграрных отношений в Степном крае и постепенную ликвидацию кочевого образа жизни – одна из важных проблем истории нашего общества. Сохранение национальной идентичности и традиционных национальных устоев необходимо, прежде всего, в тяжелые периоды истории, а современное этнокультурное многообразие Казахстана – это наше преимущество.

Настоящим белым пятном исторической науки Казахстана является деятельность российской демократической интеллигенции, в особенности тех

деятелей, чьи имена до сих пор оставались малоизвестны: Н.Л. Скалозубова, О.А. Шкапского и Т.И. Седельникова. Чувство своей национальной идентичности несколько не мешало им проявлять уважение к другим культурам. Их вклад в изучение вопроса землепользования в казахском крае и демократические взгляды в отношении справедливого законного распределения земли малоизвестны и недооценены. Интеллигенция, как локомотив любого развитого общества, служит гарантом сохранения нравственных начал, зачастую определяя траекторию развития новых идей, необходимых стране. Таким образом, деятельность этих трех видных представителей российской интеллигенции нуждается в подробном исследовании в условиях сложившегося положения в аграрной сфере Казахстана на рубеже веков и в канун падения монархии в России.

Заявленная проблема имеет значение не только для исторической науки, но и для школьного и вузовского исторического образования одним из важнейших вопросов является изучение аграрных отношений в курсе истории Казахстана. Это обуславливается необходимостью осознания школьниками и студентами ценности земли как определяющего признака государственности. Такие идеи должны заключать в себе обучающая и воспитательная цели на уроках истории Казахстана. Педагогам-историкам следует стремиться формировать историческое сознание и аналитическое мышление обучающихся, что возможно лишь при активной познавательной деятельности самих школьников и студентов. Однако на сегодняшний день имеет место недостаточная теоретическая разработанность этого вопроса. В соответствии с обновлением содержания образования требуется модификация дидактического инструментария по формированию исторического сознания учащихся средней общеобразовательной школы на основе, прежде всего, проблемного обучения. В данном исследовании этот вопрос рассматривается через призму изучения обозначенной темы диссертации. Социально-педагогическая актуальность проблемы и ее недостаточная разработанность в теории и практике определили выбор темы исследования.

Цель и задачи исследовательской работы. Целью является проведение комплексного научного исследования, включающего в себя изучение земельных отношений в дореволюционном Казахстане (конец XIX – начало XX веков) и разработку научно-обоснованных рекомендаций по усовершенствованию методики преподавания темы в школьном и вузовском курсах истории Казахстана.

Для достижения данной цели были поставлены следующие **задачи**: – проанализировать историографию и источниковую базу исследования; – охарактеризовать состояние аграрных отношений в среде автохтонного населения казахского края и традиционное хозяйство казахов конца XIX–начала XX веков; – рассмотреть аграрную политику Российской империи в Казахстане, ее формы и методы, обусловившие аграрный кризис в казахской степиво второй половине XIX – начале XX веков и определить степень влияния крестьянских миграций на изменение хозяйственной системы казахского скотоводческого хозяйства; – изучить взгляды теоретиков аграрного освоения

казахского края по проблеме землеустройства в степи (Т.И. Седельников, Н.Л. Скалозубов, О.А.Шкапский); – обозначить аграрную тематику как фундаментальный сегмент в изучении Отечественной истории; – определить особенности методики преподавания аграрного вопроса в курсе истории Казахстана: освещение проблемы в школьных и вузовских учебниках, применение проблемно-познавательных задач по теме земельных отношений, определение оптимального содержания учебного материала; – провести диагностику исходного уровня знаний учащихся по истории аграрных отношений в Казахстане путем наблюдения и анализа процесса обучения в массовой школьной практике, личного опыта преподавания; – разработать методические рекомендации к урокам по истории Казахстана, спецкурс и элективный курс по аграрной истории Казахстана и установить, какое влияние оказывают сформированные знания и умения на развитие познавательного интереса и формирование исторического сознания школьников; – экспериментально проверить эффективность разработанной методики изучения аграрного вопроса путем сравнительного анализа результатов обучения в экспериментальных и контрольных классах.

Объект исследования. Объектом исследования является содержание аграрного вопроса в Казахстане в конце XIX – начале XX веков и его интерпретация в среднем общеобразовательном школьном и вузовском курсах истории Казахстана.

Предмет исследовательской работы. Предметом исследования выступают особенности методики преподавания истории аграрных отношений в Казахстане в конце XIX – начале XX веков.

Степень изученности темы. Земельная проблематика является одной из самых сложных в казахстанской исторической науке. В ее развитии традиционно выделяют три этапа – дореволюционный, советский и современный. Между ними существует принципиальное различие в методологии, выборе объекта исследования и в оценке событий.

В дореволюционной литературе аграрная политика раскрывается исключительно как ряд позитивных деформаций в жизни общества. Противоположной точки зрения придерживались только представители демократической казахской и русской интеллигенции. Изучением аграрной проблематики занимались И. Завалишин, В. Остафьев, Н. Петропавловский, И. Слобцов, В. Тресвятский, Л. Чермак, М. Венюков, М. Красовский, Л. Мейер и др. Важную роль сыграли данные научных экспедиций по изучению казахского края во главе с В.К. Кузнецовым, П.П. Румянцевым, Ф.А. Щербиной.

Переселенческая политика царизма и ее последствия анализировались в трудах казахских ученых и политических деятелей А. Букейханова, А. Байтурсынова, М. Дулатова, Р. Марсекова и Ж. Сейдалина. В работах Н.Л. Скалозубова, О.А. Шкапского, Т.И. Седельникова нашли отражение их убеждения по вопросу о земельных отношениях в Степном крае, а также размышления о переселенческой политике, в которой они, в отличие от большинства чиновников, усматривали негативное влияние на казахский кочевой аул.

Советский период характеризуется развитием историографии аграрных отношений и определяется следующими чертами: привлечение значительного объема фактического материала и его обобщение, обозначение проблемы влияния переселенцев на экономику казахского кочевого аула, определение типов кочевого хозяйства, выяснение причин кризиса степного скотоводства и роль крестьянских миграций в данном процессе. Тенденция отхода от оценки аграрных преобразований в годы имперского правления как прогрессивного явления сменялась их открытой критикой. Данный исторический этап представлен работами А. Дониц, М.Г. Сириус, А.И. Челинцева и С.П. Швецова. С. Асфендиаров, Г. Тогжанов, М.П. Вяткин, М.П. Ким, А.Б. Турсунбаев, П.Г. Галузо, Б.С. Сулейменов и В.Я. Басин изучали переселенческую политику царизма. Порядок землепользования казахов рассматривали Т. Шонанов, М. Шокай и М. Есполов.

В современной казахстанской историографии большинство аспектов рассматриваемой проблемы получили освещение с новых методологических позиций. Открытыми вопросами остаются взгляды интеллигенции, особенности землепользования в условиях борьбы за землю в казахской степи в пореформенный период, стоит задача проведения исследований на основе ранее не изученных архивных документов. Весомое историографическое значение имеют труды Первого Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева. Важную роль в написании работы сыграли труды М.К. Козыбаева, Ж.Б. Абылхожина, Ж. Артыкбаева, М.К. Койгелдиева, Т.О. Омарбекова, С.Н. Малтусынова, посвященные проблеме аграрного развития Казахстана в конце XIX – начале XX веков. Значительный вклад внесли работы Н.Е. Бекмахановой, Л.К. Мукатаевой, О. Мухатовой, Ф.Н. Мийманбаевой, Р.М. Таштемхановой, С. Ибраева, Ж. Асаиновой, М.Ж. Абдирова и др.

Серьезным недостатком в работах зарубежных исследователей является незначительное количество использованных архивных материалов, необходимых для проведения всестороннего анализа изучаемой проблемы. Колониальная политика и крестьянское переселение в Центральную Азию и Казахстан во второй половине XIX – начале XX веков нашли отражение в трудах Дж. Демко, Д. Мейси, С. Беккер, М.Б. Олкот, Р. Пирс, А.М. Хазанова, В. Мартина, Д. Аткинсона, Р. Пайпса, Джордж Фокс-Холмса, В. Рязановского, Л. Крадер, У. Сандерленда и Д. Брауэра. Существенное внимание экономической политике Российской империи в Туркестане и Степном крае уделено в работах Е.Д. Сокола и А. Каппелера.

Анализ учебной и методической литературы показал необходимость обновления содержания учебников по истории Казахстана, и в частности, включение материала по аграрному вопросу. На сегодняшний день требуется обновление методических пособий по истории Казахстана с опорой на задания проблемного характера. Аграрный вопрос в Казахстане освещался в советских учебниках разных лет, авторами которых являются Е.Бекмаханов и Н. Бекмаханова и «Рассказах по истории Казахской ССР» Т.Т. Турлугулова. Авторами учебников и хрестоматий разных лет являются Ж.К. Касымбаев, З.Е. Кабульдинов, А.Т. Кайыпбаева, Т.Т. Турлугулов, С.Жолдасбаев,

Л.Кожакеева, Б. Аяган., М. Шаймерденова, М. Козыбаев, К. Нурпеис, К. Жукешев, Б.К. Абдугулова, А.Т. Капаева, Г.К. Кенжебаев и др. Разработкой методических комплексов по Истории Казахстана для 8–11-х классов, в которых затрагивается изучаемый период, занимаются А.М. Копекбай, О.В. Вороньянская, К. Толеубаева, Ю. Наумова, Р. Сауенова, Н. Нугманова. Современные учебники и пособия отличаются более полной картиной, но не лишены ряда недостатков, как по содержательной составляющей вопроса, так и по методической его стороне.

Теоретическая и методологическая основа диссертации. Работа имеет междисциплинарный характер, благодаря изучению аграрного вопроса через призму таких направлений, как социальная история, экономическая история, интеллектуальная история, империология, биографические исследования, устная история. Исследование исторического прошлого Казахстана, выявление закономерностей национальных и социальных преобразований, влияние взглядов интеллигенции на решение аграрного вопроса в казахской степи, определение особенностей исторического развития жизни казахского общества необходимо для выработки национальной политики государства, которая находит отражение в школьной и вузовской программах по истории Казахстана.

Основу исследования составляют сложившиеся в науковедении установки об уровнях и категориях методов научного познания и их классификации. Диссертант руководствовалась принципами исторического познания, сформировавшимися в исторической науке. Принцип историзма позволил установить взаимосвязь и взаимовлияние общественного исторического процесса на характер, типы и формы хозяйственной деятельности. Принцип объективности позволил рассмотреть явления в их многогранности и противоречивости, с обязательным принятием во внимание всей совокупности как положительных, так и отрицательных сторон. Принцип системно-структурного подхода позволил установить причинно-следственные связи между историческими процессами. Принцип социального анализа определил изучение историко-экономических процессов с учетом социальных интересов различных слоев населения и практической деятельности правительств, партий, отдельных личностей.

В ходе исследования применялись, как общефилософские (диалектический метод), общенаучные методы (дедукции, индукции, анализа и синтез), так и специально-научные методы познания исторической действительности, (проблемно-хронологический, историко-генетический, историко-сравнительный (компаративный), статистический, ретроспективный и синхронистический) а также методы научно-педагогических исследований: интервьюирование, анкетирование школьников и студентов, самооценка, прямое и косвенное наблюдение за деятельностью обучаемых и обучающихся в общеобразовательной и высшей школах, статистические методы, которые позволили оценить результаты констатирующего и формирующего экспериментов на различных этапах исследования.

Научная новизна исследовательской работы. Новизна исследования заключается в том, что диссертантом впервые: – введен в научный оборот массив документов из отечественных и зарубежных архивов по проблеме аграрных отношений на территории Казахстана; – реконструированы взгляды Н.Л. Скалозубова, О.А. Шкапского и Т.И. Седельникова на аграрное развитие Казахстана конца XIX – начала XX веков, отражены их позиции на трансформацию аграрных отношений в степи; – теоретически обоснована и экспериментально проверена методика формирования познавательного интереса при изучении аграрной истории Казахстана, базирующаяся на проблемном обучении; – сформулированы методические условия формирования исторического сознания в учебном процессе, определена система познавательных заданий, способствующих развитию активности учащихся при изучении аграрного вопроса, отобраны методические приемы и средства обучения, формы урока для активизации познавательной деятельности школьников; – разработаны элективный курс для школьников и спецкурс для студентов по аграрной истории Казахстана.

Хронологические рамки диссертационной работы. Нижней границей исследования следует считать конец XIX века, когда начинается процесс культурной и административной унификации казахской степи с Российской империей. Верхней хронологической границей является начало XX века, характеризующееся радикальными изменениями системы аграрных отношений в Казахстане на фоне меняющейся политической обстановки.

Территориальные рамки диссертации. Территориальный охват обусловлен актуальностью проблемы в региональном аспекте, поскольку практически вся территория Казахстана подверглась разделению на переселенческие участки. К концу XIX века территориально-административное устройство включало Туркестанский край (1886 г.) и Степной край (1891 г.).

Научная и практическая значимость работы. Подготовлены и экспериментально проверены методические рекомендации по формированию исторического сознания учащихся на различных уровнях их познавательной деятельности. Практическую ценность представляют разработанные диссертантом учебно-методические материалы для учащихся общеобразовательных школ и студентов исторических факультетов вузов с использованием проблемно-познавательных задач в контексте аграрной истории (элективный курс для школьников и спецкурс для студентов исторических факультетов «Аграрная история Казахстана в конце XIX – начале XX в.»).

Результаты исследования могут быть использованы при написании учебников и учебных пособий по отечественной истории. Изученные материалы представляют интерес при написании персонализированных трудов о русской демократической интеллигенции.

Основные положения, выносимые на защиту диссертации. В результате изучения обозначенной проблемы на защиту вынесены следующие положения: – Земельная политика Российской империи повлекла за собой ликвидацию кочевого образа жизни, седентаризацию населения степи и

массовое изъятие земель. Последовательные шаги империи были направлены на эскалацию своего влияния на окраинах, что нашло яркое выражение в решении вопроса о земле и предопределило борьбу за землю; – Среди колониальной администрации края находились люди, сочувствовавшие демократическим ценностям, полноценно воспринявшие казахскую культуру и отстаивавшие права местного населения. К их числу относились Н.Л. Скалозубов, О.А. Шкапский и Т.И. Седельников. Взгляды русской демократической интеллигенции на аграрный вопрос на территории Казахстана в конце XIX– начале XX веков имели исключительное значение при формировании общепринятых установок в отношении коренного населения края администрацией и чиновничьим аппаратом; – Аграрная тематика – неотъемлемый элемент истории Казахстана, связующее звено политических событий и экономических явлений в истории страны. Знакомство с аграрной историей способствует пониманию учащимися социально-экономических процессов рассматриваемого периода; – Методика преподавания аграрного вопроса нуждается в совершенствовании путем последовательного решения ряда задач, способствующих формированию исторического сознания школьников: использованию проблемно-познавательных заданий, работе с документами на уроках в школе и практических занятиях в вузе, выверенному содержанию учебников, внедрению разработок с оптимальным подбором понятийного аппарата и фактического материала; – В результате постановки эксперимента в ряде общеобразовательных школ г. Алматы и среди студентов 1-го курса КазНПУ им. Абая был выявлен уровень сформированности исторического сознания учащихся и студентов по проблемам аграрной истории Казахстана и подобран оптимальный объем понятийного и фактического аппаратов, предопределяющих уровень усвоения знаний. Для изучения проблемы в школе и вузе рекомендовано ввести элективный курс и спецкурс, разработанные диссертантом.

Апробация диссертационной работы. Диссертационная исследовательская работа выполнена в Казахском национальном педагогическом университете имени Абая. Выводы и результаты исследования изложены в 18 научных статьях. Они размещены в изданиях, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (3), в международных научных изданиях, входящих в базу данных компании Scopus (2) и Web of Science (1), а также в материалах международных научно-практических конференций в Казахстане (2), за рубежом (6) и республиканских изданиях (4).

Структура исследовательской работы. Диссертация состоит из определений, обозначений и сокращений, введения, трех разделов, заключения, списка использованных источников и приложений.

**Белоус Светлана Геннадьевнаның 6D011400 - «Тарих»
мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу
үшін дайындаған «XIX ғ. аяғы–XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы
аграрлық мәселе және оның "Қазақстан тарихы" курсындағы көрінісі»
атты диссертациялық жұмысына**

АНДАТПА

Зерттеу жұмысының сипаттамасы. Диссертациялық зерттеу XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Қазақстан тарихындағы аграрлық мәселені кешенді зерттеуге және қазақстандық қоғамның қазіргі даму кезеңіндегі осы тақырыпты оқыту әдістемесі мен мазмұнын жаңарту мәселелеріне арналған.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазіргі кезеңде қазақ қоғам рухани-адамгершіліктің өрлеуіне ықпал ететін құндылықтарды, жалпыадамзаттық идеалдар мен бағдарларды нығайтуды қажет етеді. Осындай анықтаушы рөлдердің бірін мемлекет азаматтарының тарихи білімі атқарады. Қазақстанның өткеніне деген қоғамның айтарлықтай қызығушылығының артуы ел тарихының күрделімәселелеріне жауап беруге тарих ғылымының қабілетті екендігін де көрсетеді. Солардың бірі аграрлық мәселе болып табылады. Осыған байланысты XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы аграрлық қатынастар негізінде қалыптасқан жер иелену мен жерді пайдалану мәселелеріне қатысты зерттеулерді мұқият пысықтау қажет.

Көрсетілген кезеңде қазақ даласында аграрлық мәселе ерекше өткір болды. Бұл ең алдымен Ресей империясының орталық губернияларынан шаруалардың қоныс аударуымен және олар үшін жергілікті тұрғындар пайдаланып отырған жерлерден жер алу, қазақтардың жер телімдерін кемітіп, дәстүрлі жер пайдалану жүйесін бұзу сияқты бірқатар себептермен анықталады. Бұл саясаттың тағы бір салдары қазақтардың көшпенді мал шаруашылығынан мәжбүрлі түрде отырықшы өмірге көшуі болып табылады. Әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің ықпалынан өлкедегі демографиялық жағдай да өзгерді. Қазақ даласындағы жер мәселесі ұзақ уақыт бойы шиеленісті және оның тез арада шешілуін талап етті. Петербургтің Қазақстан аумағына қатысты саясаты аймақ халқының империяның саяси және әлеуметтік-экономикалық құрылымының толық ықпалына түсуінде болды. Бұл мәселеде қазақ жерін XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында аграрлық тұрғыдан игеру қолдан келгенше көмек көрсетуі қажет еді. Ресей империясының қоныс аудару саясатының Далалық өлкедегі аграрлық қатынастардың түрлену әсерін және көшпелі өмір салтын біртіндеп жою үрдісін зерттеу – біздің қоғамымыздың тарихының маңызды мәселелерінің бірі. Ұлттық бірегейлік пен дәстүрлі ұлттық болмысты сақтап қалу, бірінші кезекте тарихтың ауыр кезеңдерінде қажет, ал Қазақстанның қазіргі этномәдени әртүрлігі – бұл біздің артықшылығымыз.

Қазақстанның тарихи ғылымындағы нағыз ақтаңдақтар ресейдің демократиялық зиялыларының қызметі, әсіресе есімдері осы уақытқа дейін белгісіз болып келген Н.Л. Скалозубов, О.А. Шкапский және Т.И. Седельников

сияқты қайраткерлер болып табылады. Өздерінің ұлттық бірегейлік сезімдері олардың басқа мәдениетке сыйластықпен қарауға еш кедергі келтірмеді. Олардың қазақ өлкесіндегі жер пайдалану мәселесін зерттеуге қосқан үлесі мен жерді әділетті дезандыбөлудегі демократиялық көзқарастары әлі дұрыс зерттеліп бағасын ала қойған жоқ. Зиялылар кез келген дамыған қоғамның локомативі ретінде елге қажетті жаңа идеялардың даму траекториясын анықтай отырып, адамгершілік бастауларды сақтаудың кепілі болып табылады. Осылайша, ресей зиялыларының осы үш көрнекті өкілінің ғасырлар тоғысындағы Қазақстанның аграрлық саласындағы және Ресей монархиясының құлауы қарсаңындағы атқарған қызметтері жан-жақты зерттеуді қажет етеді.

Аталған мәселе тек тарих ғылымы үшін ғана емес, сондай-ақ, Қазақстан тарихы курсына дағы аграрлық қатынастарды зерттеу мектеп және ЖОО тарихи білімі үшін де маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Бұл мектеп оқушылары мен студенттердің жер құндылығын мемлекеттіліктің айқындаушы белгісі ретінде сезіну қажеттілігінен туындайды. Мұндай идеялар Қазақстан тарихы сабақтарында оқыту және тәрбие алу мақсатында қажет. Тарихшы-педагогтар білім алушыларда тарихи сана мен аналитикалық ойлауын қабілетін қалыптастыруға ұмтылу керек, ол тек оқушылар мен студенттердің белсенді танымдық іс-әрекеті арқасында ғана мүмкін. Алайда, бүгінгі таңда бұл мәселенің теориялық даярлығының жеткіліксіздігі орын алып отыр. Білім беру мазмұнын жаңартуға сәйкес жалпы орта білім беретін мектеп оқушыларының тарихи санасын қалыптастыру бойынша дидактикалық құралдарды, ең алдымен, проблемалық оқыту негізінде түрлендіру талап етіледі.

Аталған зерттеуде бұл мәселе диссертацияның белгіленген тақырыбы зерттеу призмасы арқылы қарастырылады. Мәселенің әлеуметтік-педагогикалық өзектілігі және оның теория мен практикада жеткіліксіз даярлануы зерттеу тақырыбының таңдауын айқындайды.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері. Жұмыстың мақсаты - революцияға дейінгі Қазақстандағы жер қатынастары мәселесін (XIX ғ. аяғы - XX ғ. басы) кешенді түрде ғылыми тұрғыдан зерттеу және Қазақстан тарихының мектеп және ЖОО курстарында тақырыпты оқыту әдістемесін жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Осы мақсатқа жету үшін келесі **міндеттер** қойылды: – зерттеудің тарихнамасы мен деректік базасын талдау; – XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қазақ өлкесінің автохтонды тұрғындарының арасындағы аграрлық қатынастарының жағдайын және қазақтардың дәстүрлі шаруашылығын сипаттау; – XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басындағы қазақ даласындағы аграрлық дағдарысты тудырған Ресей империясының Қазақстандағы аграрлық саясатын, оның формалары мен әдістерін және орыс шаруалардың көші-қон мәселесінің қазақтың мал шаруашылық жүйесінің өзгеруіне тигізген әсерін қарастыру; жерге орналастыру мәселесі бойынша теоретиктердің (Т.И. Седельников, Н.Л. Скалозубов, О.А. Шкапский) қазақ өлкесін аграрлық тұрғыдан жер игеру жөніндегі көзқарастарын зерттеу; – Отандық тарихты зерттеуде аграрлық тақырыпты іргелі сегмент ретінде белгілеу; – Қазақстан тарихы курсына

аграрлық мәселені оқыту әдістемесінің ерекшеліктерін анықтау: мектеп және ЖОО оқулықтарында мәселелерді ашып көрсету, жер қатынастары тақырыбы бойынша проблемалық-танымдық міндеттерді қолдану, оқу материалдарының оңтайлы мазмұнын анықтау; – жеке оқыту тәжірибесінде мектептегі жаппай оқыту үрдісін бақылау және талдау арқылы Қазақстандағы аграрлық қатынастар тарихы бойынша оқушылардың бастапқы білім деңгейіне тексеру жүргізу; – Қазақстан тарихы бойынша сабақтарға әдістемелік ұсыныстар, Қазақстанның аграрлық тарихы бойынша арнайы және элективті курс әзірлеу және қалыптасқан білім мен дағдылардың танымдық қызығушылығын дамытумен оқушылардың тарихи санасын қалыптастыруға қандай әсер ететінін анықтау; – аграрлық мәселені зерттеу әдістемесінің тиімділігін эксперименттік және бақылау сыныптарында оқыту нәтижелерін салыстырмалы талдау арқылы тексеру.

Зерттеу нысаны. Зерттеу нысаны XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы аграрлық мәселенің мазмұны және оның жалпы білім беретін орта мектептер мен ЖОО-да Қазақстан тарихы курстарында түсіндірілуі болып табылады.

Зерттеу жұмысының пәні. Зерттеу пәні XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы аграрлық қатынастар тарихын оқыту әдістемесінің ерекшеліктері болып табылады.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі. Жер мәселесі Қазақстан тарихы ғылымындағы ең күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Оның дамуында дәстүрлі үш кезең бөліп көрсетіледі: революцияға дейінгі, кеңестік және қазіргі кезең. Олардың арасында методологияда, зерттеу объектісін таңдауда және оқиғаларға баға беруде принципті айырмашылықтар бар.

Революцияға дейінгі әдебиетте аграрлық саясат қоғам өміріндегі оң өзгерістер ретінде ғана сипатталады. Қарама-қарсы көзқарасты тек қазақ және орыс демократиялық зиялыларының өкілдері ұстанған. Аграрлық мәселелерді зерттеумен И. Завалишин, В. Остафьев, Н. Петропавловский, И. Словцов, В. Тресвятский, Л. Чермак, М. Венюков, М. Красовский, Л. Мейер және т.б. айналысты. Қазақ жерлерін зерттеу бойынша В.К. Кузнецов, П.П. Румянцев, Ф.А. Щербина жүргізген ғылыми экспедициялардың мәліметтері маңызды рөл атқарды.

Патшалықтың қоныс аудару саясаты мен оның салдары Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Р. Марсеков және Ж. Сейдалиев секілді қазақ ғалымдары мен саяси қайраткерлерінің еңбектерінде талданды. Н.Л. Скалозубов, О.А. Шкапский, Т.И. Седельниковтың еңбектерінде Далалық өлкедегі жер қатынастары туралы мәселелер, қоныс аудару саясаты жөніндегі, сондай-ақ бұл мәселенің қазақтың көшпелі ауылына тигізген теріс әсерлері туралы көзқарастары көрініс тапқанайтқан.

Кеңес кезеңі аграрлық қатынастар тарихнамасының дамуымен сипатталады және мынадай белгілермен айқындалады: едәуір көлемдегі фактілік материалды айналымға тарту және оны қорыту, қоныс аударушылардың қазақ көшпелі ауылының экономикасына тигізген әсерін анықтау; көшпелі қожалықтардың типтерін анықтау, далалық өлкедегі

мал шаруашылығы дағдарысының себептерін және осы үдерістегі шаруалардың көші-қонының рөлін анықтау.

Империялық басқару жылдарында аграрлық өзгерістерді прогрессивті құбылыс ретінде бағалау тенденциясыбұл үрдісі ашық сынаумен ауысты. Бұл тарихи кезең А. Дониц, М.Г. Сириус, А.И. Челинцев және С.П. Швецовтың жұмыстарындакөрсетілді. С. Асфендиаров, Қ. Тоғжанов, М.П. Вяткин, М.П. Ким, А.Б. Тұрсынбаев, П.Г. Галузо, Б.С. Сүлейменов пен В.Я. Басин патшалықтың қоныс аудару саясатын зерттеді. Қазақтардың жер пайдалану тәртібін Т. Шонанов, М. Шоқай және М. Есполов қарастырған.

Қазіргі қазақстандық тарихнамада қарастырылып отырған мәселенің көптеген аспектілері жаңа әдіснамалық ұстанымдар тұрғысынан жарық көрді. Зиялылардың көзқарастары, реформалар тұсындағы қазақ даласындағы жер үшін күрес жағдайында жер пайдалану ерекшеліктері ашық қалып отыр, сондықтанда бұрындарықарастарылмаған архив құжаттары негізінде зерттеулер жүргізу міндеті тұр.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың еңбектерінің салмақты тарихнамалық мәні бар. ХІХ ғасырдың соңы – ХХ ғасырдың басындағы Қазақстанның аграрлық даму мәселесі бойынша зерттеуде М.Қ. Қозыбаев, Ж.Б. Әбілқожин, Ж. Артықбаев, М.Қ. Қойгелдиев, Т.О. Омарбеков, С.Н. Малтусыновтың еңбектері ерекше орын алады. Н.Е. Бекмаханова, Л.К. Мұқатаева, О. Мухатова, Ф.Н. Мийманбаева, Р.М. Таштемханова, С. Ибраев, Ж. Асаинова, М.Ж. Әбдіров және т.б. жұмыстары елеулі үлес қосты.Шетелдік зерттеушілердің жұмыстарындағы негізгі кемшіліктер зерттелетін мәселені жан-жақты талдау жүргізу үшін пайдаланылған қажетті архив материалдарының тапшы болуы. ХІХ ғасырдың екінші жартысы – ХХ ғасырдың басында Орталық Азия және Қазақстанға шаруалардың көшуі және отаршылдық саясаты Дж. Демко, Д. Мейси, С. Беккер, М. Б. Олкот, Р. Пирс, А. М. Хазанов, В. Мартин, Д. Аткинсон, Р. Пайпс, Джордж Фокс-Холмс, В. Рязановский, Л. Крадер, У. Сандерленд және Д. Брауэрдің еңбектерінде көрініс тапты. Түркістан мен Дала өлкесіндегі Ресей империясының экономикалық саясатына Е.Д. Соколов пен А. Каппельердің еңбектерінде елеулі көңіл бөлінген.

Оқу және әдістемелік әдебиеттерді талдау Қазақстан тарихы бойынша оқулықтардың мазмұнын жаңартуды, атап айтқанда аграрлық мәселе бойынша материалдарды енгізу қажеттігін көрсетті. Бүгінгі таңда Қазақстан тарихы бойыншаәдістемелік құралдарды жаңарту проблемалық сипаттағытапсырмаларға сүйену қажеттігін талап етеді. Қазақстандағы аграрлық мәселе Е. Бекмаханов пен Н. Бекмаханова және Т.Т. Тұрлығұловтың "Қазақ КСР тарихы бойынша әңгімелер" атты кеңестік кезеңдегі оқулықтарда жарық көрді. Ж.К. Қасымбаев, З.Е. Қабылдинов, А.Т. Қайыпбаева, Т.Т. Тұрлығұлов, С. Жолдасбаев, Л. Қожакеева, Б. Аяган., М. Шаймерденова, М. Козыбаев, К. Нурпеис, К. Жукешев, Б.К. Әбдігұлова, А.Т. Қапаева, Г.К. Кенжебаев және т.б. әр түрлі жылдардағы оқулықтар мен хрестоматиялардың авторлары. Зерттеліп отырған кезең туралы 8-11 сыныптар үшін Қазақстан тарихы бойынша әдістемелік кешендерді әзірлеумен А.М.

Копекбай, О.В. Воронянская, К. Толеубаева, Ю. Наумова, Р. Сауенова, Н. Нұғмановалар айналысады. Қазіргі заманғы оқулықтар мен оқу құралдары толық суреттермен ерекшеленеді, бірақ мәселенің мазмұндық құрамдас бөлігі бойынша да, оның әдістемелік жағынан да бірқатар кемшіліктерінің бар екені байқалады.

Диссертацияның теориялық және әдіснамалық негізі. Зерттеу жұмысы аграрлық мәселені әлеуметтік тарих, экономикалық тарих, интеллектуалдық тарих, империология, өмірбаяндық зерттеулер, айтылған тарих сияқты бағыттар арқылы қарастыру барысында пәнаралық сипатқа ие.

Қазақстанның өткен тарихын зерттеу, ұлттық және әлеуметтік өзгерістер заңдылықтарын айқындау, зиялылардың көзқарастарының қазақ даласындағы аграрлық мәселені шешуге әсері, қазақ қоғамының өміріндегі тарихи даму ерекшеліктерін анықтау Қазақстан тарихы бойынша мектеп және ЖОО бағдарламаларында көрініс табуы мемлекеттің ұлттық саясатын әзірлеу үшін қажет. Зерттеудің негізін ғылыми таным әдістерінің деңгейлері мен санаттары және олардың жіктелуі туралы ғылымтануда қалыптасқан ұстанымдар құрайды. Диссертацияда тарих ғылымда қалыптасқан тарихи таным принциптері басшылыққа алынды. Тарихилық принципі қоғамдық тарихи процестің шаруашылық қызметтің сипатына, типтеріне және түрлеріне өзара байланысы мен өзара ықпалын орнатуға мүмкіндік берді. Объективтілік принципі арқылы құбылыстардың жағымды және жағымсыз жақтарының жиынтығын міндетті түрде назарға ала отырып, олардың көп қырлылығы мен қайшылықтарын қарастыруға мүмкіндік алдық. Жүйелі-құрылымдық ұстаным принципі тарихи үдерістер арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды орнатуға мүмкіндік жасады. Әлеуметтік талдау принципі тарихи-экономикалық үрдістерді зерттеуде халықтың әртүрлі жіктерінің әлеуметтік мүдделерін ескере отырып және үкіметтердің, партиялардың, жеке тұлғалардың практикалық қызметін анықтауға көмектесті.

Зерттеу барысында жалпы философиялық (диалектикалық әдіс), жалпы ғылыми әдістер (дедукция, индукция, талдау және синтез), сондай-ақ тарихи шынайылықты танудың арнайы-ғылыми әдістері (проблемалық-хронологиялық, тарихи-генетикалық, тарихи-салыстырмалы (компаративті), статистикалық, ретроспективті және синхрондық), сондай-ақ ғылыми-педагогикалық зерттеулердің әдістері: сұхбат алу, оқушылар мен студенттерге сауалнама жүргізу, өзін-өзі бағалау, жалпы білім беретін және жоғары мектептерде, оқыту салаларында білім берушілер мен білім алушылардың қызметін тікелей және жанама бақылау, зерттеудің әр түрлі кезеңдеріндегі қорытынды және қалыптастырушы эксперименттердің нәтижелерін бағалауға мүмкіндік беретін статистикалық әдістер қолданылды.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы. Зерттеу жұмысының жаңалығы диссертант алғаш рет: – Қазақстан аумағындағы аграрлық қатынастар мәселесі бойынша отандық және шетелдік архивтерден құжаттар топтамасын ғылыми айналымға енгізді; – Н.Л. Скалозубовтың, О.А. Шкапскийдің және Т.И. Седельниковтың Қазақстанның аграрлық дамуына деген көзқарастары реконструкцияланып, олардың қазақ даласындағы аграрлық

қатынастардың трансформациялануына қатысты ұстанымдары көрініс тапты; – Қазақстанның аграрлық тарихын зерделеу барысында проблемалық оқытуға негізделген танымдық қызығушылықты қалыптастыру әдістемесі теориялық тұрғыдан негізделді және эксперименталды тексерілді; – оқу үрдісінде тарихи сананы қалыптастырудың әдістемелік шарттары қалыптастырылды, аграрлық мәселені зерделеу кезінде оқушылардың белсенділігін дамытуға ықпал ететін танымдық тапсырмалар жүйесі анықталды, оқытудың әдістемелік тәсілдері мен құралдары, оқушылардың танымдық әрекетінің белсенділігін арттыруға бағытталған сабақ түрлері іріктелді; – Қазақстанның аграрлық тарихы бойынша оқушыларға арналған элективті курс және студенттерге арнайы курс әзірленді.

Диссертациялық жұмыстың хронологиялық шеңбері. Зерттеудің төменгі шегі қазақ даласын Ресей империясымен мәдени және әкімшілік унификациялау үрдісі басталған ХІХ ғасырдың соңы деп есептеген жөн. Зерттеудің жоғары шегі өзгермелі саяси жағдайында Қазақстандағы аграрлық қатынастар жүйесінің радикалдық өзгерістері сипатталатын ХХ ғасырдың басы болып табылады.

Диссертацияның аумақтық шеңбері. Аумақтық қамтылуы Қазақстанның аумағы тұтастай қоныс аудару учаскелеріне бөлінгендіктен мәселенің өңірлік аспектідегі өзектілігімен сипатталады. ХІХ ғасырдың соңына қарай территориялық-әкімшілік құрылым Түркістан өлкесін (1886 ж.) және Дала өлкесін (1891 ж.) қамтыды.

Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы. Оқушылардың танымдық іс-әрекетінің түрлі деңгейлерінде тарихи санасын қалыптастыру бойынша әдістемелік ұсыныстар дайындалды және эксперименталды тексерілді. Диссертациялық жұмыстың практикалық құндылығы жалпы білім беретін мектеп оқушылары мен жоғары оқу орындарының тарих факультеттерінің студенттеріне арналған аграрлық тарих контекстіндегі проблемалық-танымдық міндеттерді (оқушыларға арналған элективті курс және тарих факультетінің студенттеріне арналған «Қазақстанның ХІХ ғасырдың соңы мен ХХ ғасырдың басындағы аграрлық тарихы» бойынша арнайы курс) қолдана отырып әзірленген оқу-әдістемелік материалдар болып табылады.

Зерттеу нәтижелері отандық тарих бойынша оқулықтар мен оқу құралдарын жазуда пайдаланылуы мүмкін. Зерттелген материалдар орыс демократиялық зиялылары туралы жекеленген еңбектерді жазуда қызығушылық танытады деген үміттеміз.

Диссертацияны қорғауға шығарылатын негізгі тұжырымдар. Белгіленген мәселелерді зерттеу нәтижесінде қорғауға мынадай тұжырымдар ұсынылады: – Ресей империясының көшпелі өмір салтын жоюға бағытталған жер саясаты, дала халқын седентаризациялауға және жерлерді жаппай тартып алуға әкеліп соқты. Империяның дәйекті қадамдары шет аймақтарына ықпал етуге бағытталып, жер мәселесін шешуде ашық көрініс тапты және жер үшін күресті алдын-ала айқындады; – Өлкенің отаршыл әкімшілігінің арасында демократиялық құндылықтарды сезінген, қазақ мәдениетін толыққанды қабылдаған және жергілікті халықтың құқықтарын қорғаған адамдар болды.

Олардың қатарына Н.Л. Скалозубов, О.А. Шкапский және Т.И. Седелников кіреді. – Орыс демократиялық зиялыларының ХІХ ғасырдың соңы – ХХ ғасырдың басында Қазақстан аумағында болған аграрлық мәселеге көзқарастары әкімшілік пен чиновниктер аппаратының өлкенің жергілікті халық қатысты жалпы қабылданған ұстанымын қалыптастыруда айрықша мәнге ие болды; – Аграрлық тақырып – ел тарихындағы саяси оқиғалар мен экономикалық құбылыстардың буынын байланыстыратын Қазақстан тарихының ажырамас элементі. Аграрлық тарихпен танысу оқушылардың қарастырылатын кезеңдегі әлеуметтік-экономикалық процестерді түсінуіне ықпал етеді; – Аграрлық мәселені оқыту әдістемесі оқушылардың тарихи санасын қалыптастыруға ықпал ететін бірқатар міндеттерді жүйелі түрде шешу арқылы жетілдіруді қажет етеді: проблемалық-танымдық тапсырмаларды қолдану, мектептегі сабақтарда және ЖОО – дағы практикалық сабақтарда құжаттармен жұмыс істеу, оқулықтардың дұрыс мазмұнын, түсінік аппараты және оңтайлы фактілік материалдарды іріктеу арқылы жоспарлар енгізу; – Алматы қаласының бірқатар жалпы білім беретін мектептерінде және Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 1-курс студенттері арасында жүргізілген эксперимент нәтижесінде Қазақстанның аграрлық тарихы мәселелері бойынша оқушылар мен студенттердің тарихи санасының қалыптасу деңгейі анықталды және берілген оқу проблемасын меңгеру деңгейін алдын-ала анықтайтын фактілік және түсінік аппараттарының оңтайлы көлемі іріктелді. Мәселені зерттеу үшін мектеп пен ЖОО-да диссертанттың даярлауымен элективті курс және арнайы курс енгізу ұсынылды.

Диссертациялық жұмыстың апробациясы. Диссертациялық зерттеу жұмысы Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде орындалған. Зерттеудің қорытындылары мен нәтижелері 18 ғылыми мақалада баяндалған. Олар Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған басылымдарда (3), Scopus (2) және Web of Science (1) компаниясының дерекқорына кіретін Халықаралық ғылыми басылымдарда, сондай-ақ Қазақстанда (2), шетелде (6) және республикалық басылымдарда (4) жарияланған.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Диссертация анықтамалардан, белгілеулерден және қысқартулардан, кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшалардан тұрады.

ANNOTATION

Of the dissertation work for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in the specialty 6D011400 – «History» on the theme «The agrarian question in Kazakhstan in the late XIX beginning of XX century and its reflection in the course "History of Kazakhstan"» by Belous Svetlana Gennadyevna

Description of the research work. The dissertation research is devoted to a comprehensive study of the agrarian issue in the history of Kazakhstan in the late XIX – early XX centuries and the problems of updating the content and methods of teaching this topic at the present stage of development of Kazakhstani society.

The importance of the research topic. At the present stage, Kazakhstani society needs to establish values, universal ideals and guidelines that contribute to its spiritual and moral upsurge. One of the determining roles in this is played by the historical education of the state citizens. Significant public interest in the past of Kazakhstan implies the ability of historical science to provide answers to the most complex questions of the country's history. One of those is the agrarian issue. In this regard, it is necessary to have a particularly careful examination of the problems associated with the study of land tenure and land use on the basis of which agricultural relations developed in Kazakhstan in the late XIX - early XX centuries.

In the noted period, the agrarian question in the Kazakh steppe manifested itself with particular acuteness. This is determined by a number of reasons, primarily relocation of peasants from the central provinces of the Russian Empire and the seizure of land for them from the use of the indigenous population, the reduction of land allotments of the Kazakhs, and, therefore, the breaking of the traditional land use system. Another consequence of this policy was the forced transition of Kazakhs from nomadic cattle breeding to a sedentary lifestyle. The demographic situation in the region has also changed under the influence of socio-economic transformations. The land issue has long been a stumbling block in the Kazakh steppe and required an early resolution. St. Petersburg's policy regarding the territory of Kazakhstan consisted in the full integration of the region's population into the political and socio-economic structure of the empire. All possible assistance should have been provided by the agrarian development of the Kazakh steppes in the second half of the XIX and early XX centuries. Studying the influence of the resettlement policy of the Russian Empire on the process of modifying agrarian relations in the Steppe Territory and the gradual elimination of the nomadic way of life is one of the important problems in the history of our society. Preservation of national identity and traditional national principles is necessary, first of all, in difficult periods of history, and the modern ethnic cultural diversity of Kazakhstan is our advantage.

The real white spot in the historical science of Kazakhstan is the activity of the Russian democratic intelligentsia, especially those figures whose names still remained little known: N.L. Skalozubov, O.A. Shkapskiy and T.I. Sedelnikov. A sense of their national identity did not prevent them from showing respect for other cultures. Their contribution to the study of land use in the Kazakh region and democratic views regarding the fair and legal distribution of land are little known and

underestimated. The intellectuals, as the locomotive of any developed society, serve as a guarantor of the preservation of moral principles, often determining the trajectory of the development of new ideas that the country needs. Thus, the activities of these three prominent representatives of the Russian intelligentsia need a detailed study in the current situation in the agricultural sector of Kazakhstan at the turn of the century and on the eve of the fall of the monarchy in Russia.

The stated problem is important not only for historical science, but also for school and university historical education, one of the most important issues is the study of agricultural relations in the history of Kazakhstan. This is due to the need for schoolchildren and students to recognize the value of land as a defining feature of statehood. Such ideas should include educational goals in the history of Kazakhstan lessons. Educators-historians should strive to form the historical consciousness and analytical thinking of students, which is possible only with the active cognitive activity of the schoolchildren and students themselves. However, today there is a lack of theoretical elaboration of this issue. In accordance with the content updating in education, it is required to modify didactic tools for the formation of the historical consciousness of secondary school students on the basis of, above all, problem-based learning. In this study, this issue is considered through the prism of studying the designated topic of the dissertation. The social pedagogic relevance of the problem and its insufficient development in theory and practice determined the choice of the research topic.

The aim and objectives of the research work. The purpose is to conduct a comprehensive scientific research, including the study of land relations in pre-revolutionary Kazakhstan (late XIX - early XX centuries) and to develop of scientifically substantiated recommendations for improving the methodology of teaching topics in school and university courses in the history of Kazakhstan.

To achieve this goal, the following **tasks** were set: to analyze historiography and the source base of the study; to characterize the state of agrarian relations among the autochthonous population of the Kazakh region and the traditional economy of the Kazakhs in the late XIX - early XX centuries; to consider the agrarian policy of the Russian Empire in Kazakhstan, its forms and methods that caused the agrarian crisis in the Kazakh steppe in the second half of the XIX - early XX centuries and to determine the degree of influence of peasant migrations on changing the economic system of the Kazakh cattle-breeding economy; to study the views of theorists of agrarian development in the Kazakh region on the problem of land management in the steppe (T.I. Sedelnikov, N.L. Skalozubov, O.A. Shkapskiy); to designate the agrarian theme as a fundamental segment in the study of Kazakhstani history; to determine the methodology features in teaching the agrarian question in the history of Kazakhstan course: coverage of the problem in school and university textbooks, application of problem cognitive tasks on the topic of land relations, determination of the optimal content of educational material; to diagnose the initial level of knowledge of students on the history of agricultural relations in Kazakhstan by observing and analyzing the learning process in mass school practice, personal teaching experience; to develop guidelines for lessons on the history of Kazakhstan, a special course and an elective course on the agrarian history of Kazakhstan and establish what impact

the formed knowledge and skills have on the development of cognitive interest and the formation of historical consciousness of schoolchildren; to experimentally verify the effectiveness of the developed methodology for studying the agrarian question by means of a comparative analysis of the learning outcomes in the experimental and control classes.

Object of the research work. The object of the study is the content of the agrarian issue in Kazakhstan in the late XIX - early XX centuries and its interpretation in the secondary school and university courses on the history of Kazakhstan.

Subject of the research work. The subject of the study is the methodology features of teaching the history of agricultural relations in Kazakhstan in the late XIX - early XX centuries.

Historiography of the research topic. Land issues are one of the most difficult in Kazakhstan's historical science. In its development, three stages are traditionally distinguished: pre-revolutionary, Soviet and modern ones. Between them there is a fundamental difference in methodology, the choice of the object of study and in the assessment of events.

In pre-revolutionary literature, agricultural policy is revealed exclusively as a series of positive deformations in the life of society. The opposite point of view was held only by representatives of the democratic Kazakh and Russian intelligentsia. Agricultural problems were studied by I. Zavalishin, V. Ostafyev, N. Petropavlovskiy, I. Slovtsov, V. Tresvyatskiy, L. Chermak, M. Venyukov, M. Krasovskiy, L. Meyer and others. An important role was played by the data of scientific expeditions to study Kazakh region, headed by V.K. Kuznetsov, P.P. Rummyantsev, and F.A. Shcherbina.

The resettlement policy of tsarism and its consequences were analyzed in the writings of such Kazakh scientists and political figures as A. Bukeikhanov, A. Baitursynov, M. Dulatov, R. Marsekov and Zh. Seidalin. The works of N.L. Skalozubov, O.A. Shkapskiy, T.I. Sedelnikov reflected their beliefs on the issue of land relations in the Steppe Territory, as well as reflections on the resettlement policy, in which, unlike most officials, they saw a negative impact on the Kazakh nomadic aul.

The Soviet period is characterized by the development of the historiography of agrarian relations and is determined by the following features: attracting a significant amount of factual material and its generalization, identifying the problems of the influence of immigrants on the economy of the Kazakh nomadic aul, determining the types of nomadic farming, identifying the causes of the crisis of steppe cattle breeding and the role of peasant migration in this process. The trend of moving away from evaluating agrarian transformations during the years of imperial rule as a progressive phenomenon was replaced by their open criticism. This historical stage is represented by the works of A. Donich, M.G. Sirius, A.I. Chelintsev and S.P. Shvetsov. S. Asfendiarov, G. Togzhanov, M.P. Vyatkin, M.P. Kim, A.B. Tursunbayev, P.G. Galuzo, B.S. Suleimenov and V.Ya. Basin studied the immigration policy of tsarism. The land use order of the Kazakhs was considered by T. Shonanov, M. Shokay and M. Yespolov.

In modern Kazakhstani historiography, most aspects of the problem under consideration have received coverage from new methodological positions. Still open questions are the views of the intelligentsia, peculiarities of land use in the struggle for land in the Kazakh steppe in the post-reform period. The task is to conduct research based on previously unexplored archival documents. The works of the First President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev have significant historiographic significance. An important role in writing the work was played by the works of M.K. Kozybayev, Zh.B. Abylkhozhin, Zh. Artykbayev, M.K. Koigeldiyev T.O. Omarbekov, S.N. Maltusynov devoted to the problem of agrarian development of Kazakhstan in the late XIX - early XX centuries. A significant contribution was made by the work of N.Ye. Bekmakhanova, L.K. Mukatayeva, O. Mukhatova, F.N. Miymanbayeva, R.M. Tashtemkhanova, S. Ibrayeva, Zh. Assayinova, M.Zh. Abdirov et al.

A serious drawback in the works of foreign researchers is the insignificant amount of archival materials used that are necessary for a comprehensive analysis of the problem under study. Colonial politics and peasant resettlement in Central Asia and Kazakhstan in the second half of the XIX - early XX centuries were reflected in the works of J. Demko, D. Macy, S. Becker, M.B. Olcott, R. Pierce, A.M. Khazanov, V. Martin, D. Atkinson, R. Pipes, George Fox-Holmes, V. Ryazanovskiy, L. Crader, W. Sunderland and D. Brauer. Significant attention to the economic policy of the Russian Empire in Turkestan and the Steppe region is given in the works of Ye.D. Sokol and A. Kappeler.

The analysis of educational and methodological literature showed the need to update the content of textbooks on the history of Kazakhstan, and in particular, the inclusion of material on the agricultural issue. Today, updating of methodological manuals on the history of Kazakhstan is required based on tasks of a problem nature. The agrarian question in Kazakhstan was covered in Soviet textbooks of different years, written by Ye. Bekmakhanov and N. Bekmakhanova and "Stories on the History of the Kazakh SSR" by T. T. Turlugulov. The authors of textbooks and readers of different years are Zh.K. Kassymbayev, Z.Ye. Kabuldinov, A.T. Kaiypbayeva, T.T. Turlugulov, S. Zholdasbayev, L. Kozhakeyeva, B. Ayagan, M. Shaimerdenova, M. Kozybaev, K. Nurpeyis, K. Zhukeshev, B.K. Abdugulova, A.T. Kapaeva, G.K. Kenzhebayev et al. The development of methodological complexes on the History of Kazakhstan for grades 8–11 in which the study period is covered is provided by A.M. Kopekbay, O.V. Voronyanskaya, K. Toleubayeva, Yu. Naumova, R. Sauenova and N. Nugmanova. Modern textbooks and manuals differ in a more complete picture, but are not without a number of drawbacks, both in terms of the content of the issue and in its methodological aspect.

Theoretical and methodological basis of the dissertation. The work has an interdisciplinary nature, thanks to the study of the agrarian question through the prism of such areas as social history, economic history, intellectual history, empire studies, biographical research and oral history. The study of the historical past of Kazakhstan, the identification of the laws of national and social transformations, the influence of the views of the intelligentsia on the solution of the agrarian question in the Kazakh steppe, the determination of the features of the historical development of the life of

the Kazakh society is necessary to develop a national state policy, which is reflected in school and university programs on the history of Kazakhstan.

The basis of the study is the prevailing installation in science of science about the levels and categories of methods of scientific knowledge and their classification. The dissertation was guided by the principles of historical knowledge, which was formed in historical science. The principle of historicism made it possible to establish the relationship and mutual influence of the public historical process on the nature, types and forms of economic activity. The principle of objectivity allowed us to consider the phenomena in their versatility and inconsistency, with the obligatory taking into account the totality of both positive and negative sides. The principle of a systemic-structural approach made it possible to establish causal relationships between historical processes. The principle of social analysis determined the study of historical and economic processes taking into account the social interests of various segments of the population and the practical activities of governments, parties, and individuals.

The study applied both general philosophical (dialectical method), general scientific methods (deduction, induction, analysis and synthesis), as well as special scientific methods of cognition of historical reality, (problem-chronological, historical-genetic, historical-comparative (comparative), statistical, retrospective and synchronistic) as well as methods of scientific and pedagogical research: interviewing, questioning of schoolchildren and students, self-esteem, direct and indirect observation of the activities of students and teachers in secondary and higher schools, statistical methods that made it possible to evaluate the results of ascertaining and formative experiments at various stages of the study.

Scientific novelty of research work. The novelty of the research lies in the fact that for the first time the dissertation candidate: introduces an array of documents from domestic and foreign archives on the problem of agricultural relations in Kazakhstan into scientific circulation; reconstructs the views of N.L. Skalozubov, O.A. Shkapskiy and T.I. Sedelnikov on the agrarian development of Kazakhstan in the late XIX - early XX centuries, reflects their position on the transformation of agricultural relations in the steppe; the methodology of the formation of cognitive interest in studying the agrarian history of Kazakhstan, based on problem-based learning, is theoretically grounded and experimentally tested; the methodological conditions for the formation of historical consciousness in the educational process are formulated, a system of cognitive tasks that contribute to the development of student activity in the study of the agrarian question is determined, methodological methods and teaching aids, lesson forms for activating the cognitive activity of students are selected; an elective course for schoolchildren and a special course for students on the agricultural history of Kazakhstan were developed.

Chronological framework of the dissertation. The lower boundary of the study should be considered the end of the 19th century, when the process of cultural and administrative unification of the Kazakh steppe with the Russian Empire begins. The upper chronological border is the beginning of the 20th century, characterized by radical changes in the system of agrarian relations in Kazakhstan against the backdrop of a changing political situation.

Territorial framework of the dissertation. The territorial coverage is due to the urgency of the problem in the regional aspect, since almost the entire territory of Kazakhstan has been divided into resettlement sites. Towards the end of the 19th century, the territorial administrative structure included the Turkestan Territory (1886) and the Steppe Territory (1891).

Scientific and practical significance of the work. Methodological recommendations on the formation of students' historical consciousness at various levels of their cognitive activity have been prepared and experimentally tested. Practical value is included in the teaching materials developed by the dissertation for students of secondary schools and students of historical faculties of universities using problem-cognitive tasks in the context of agricultural history (elective course for schoolchildren and a special course for students of historical faculties “Agricultural history of Kazakhstan in the late XIX – early XX centuries”).

The results of the study can be used to write textbooks and study guides on national history. The materials studied are of interest in writing personalized works on the Russian democratic intelligentsia.

The main provisions submitted to the thesis. As a result of studying the indicated problem, the following provisions were put forward for protection:

–The land policy of the Russian Empire entailed the elimination of the nomadic way of life, the sedimentation of the steppe population and the massive removal of land. The successive steps of the empire were aimed at escalating their influence on the outskirts, which was vividly expressed in resolving the land issue and predetermined the struggle for land;

– Among the colonial administration of the region there were people who sympathized with democratic values, fully accepted the Kazakh culture and defended the rights of the local population. These included N.L. Skalozubov, O.A. Shkapskiy and T.I. Sedelnikov. The views of the Russian democratic intelligentsia on the agrarian question in Kazakhstan at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries were of exceptional importance in the formation of generally accepted attitudes towards the indigenous population of the region by the administration and the bureaucracy;

–Agrarian themes – an integral element of the history of Kazakhstan, a connecting link of political events and economic phenomena in the history of the country. Familiarity with agricultural history helps students to understand the socio-economic processes of the period in question;

–The methodology of teaching the agrarian question needs to be improved by sequentially solving a number of tasks that contribute to the formation of historical consciousness of students: the use of problem-cognitive tasks, working with documents in the lessons at school and practical classes at the university, verified textbook content, implementation of developments with the optimal selection of the conceptual apparatus and actual material;

–As a result of the experiment in a number of secondary schools in Almaty and among first-year students of Abay KazNPU revealed the level of formation of the historical consciousness of pupils and students on the problems of the agrarian history of Kazakhstan and selected the optimal volume of conceptual and actual

apparatuses that predetermine the level of assimilation of a given educational problem. To study the problem at school and university, it is recommended to introduce an elective course and a special course developed by the dissertation student.

Testing dissertation work. The dissertation research work was carried out at the Abay Kazakh National Pedagogical University. Conclusions and results of the study are presented in 18 scientific articles. They are placed in publications recommended by the Committee for Control in Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (3), in international scientific publications included in the database of Scopus (2) and Web of Science (1), as well as in materials international scientific and practical conferences in Kazakhstan (2), abroad (6) and republican publications (4).

Structure of the research work. The dissertation consists of definitions, notation and abbreviations, introduction, three sections, conclusion, list of sources cited and applications.